

СЪВРЕМЕННИ АСПЕКТИ НА ГРАЖДАНСКОТО ОБРАЗОВАНИЕ В БЪЛГАРСКОТО УЧИЛИЩЕ

¹⁾Румяна Неминска, ²⁾Илона Суличка

¹⁾Тракийски университет

²⁾Академия на Министерството на вътрешните работи

Резюме. В настоящата студия е направен опит да се очертаят допълнителни коловози в интердисциплинарния стандарт „Гражданско образование“. Проблемите, които се разглеждат, са породени от съвременната геополитическа обстановка в европейските страни, от факта, че младото поколение може да стане заложник на едно немиролюбиво бъдеще, ако не бъде навременно ориентирано. Ориентирано не в заплахата и страха, а ориентирано в риска и отговорността към живота си. В настоящата студия се разглеждат съвременни проблеми, към които може да се подходи с инструментите на гражданското образование. Такива проблеми, свързани с превенция на учениковата личност относно заплахи като тероризъм, престъпност, агресия, наркотици и други. Целта на изложението е да се разшири образователният фундамент на педагогическите специалисти, така че педагогическите екипи да организират подобно обучение. Да се очертаят педагогическите проекции на едно бъдещо превантивно обучение в българското училище. Представят се теоретични учебни модули за разширяване фундамента на педагогическата компетентност. Държавният образователен стандарт се разглежда като интердисциплинарен комплекс; технологично към него се подхожда също интердисциплинарно – чрез интердисциплинарен педагогически екип; интердисциплинарна тематика, методи и технологии.

Keywords: civil education; prevention; terrorism; crime; dependence

Нормативност

Целите на гражданското образование, като образование за формиране на ценности, нагласи и умения за активно включване в обществения живот, са отражение на демократизиращата и социална функция на образованието към обществото. Тази функция, която извършва преструктуриране на образователния фундамент и пряко отразява промените в обществените нагласи. Нормативното отношение към гражданското образование (чрез държавния образователен стандарт) в цялата си тематична измеримост и регламентира-

нето на мястото, формите и начините му на провеждане в училищното образование е индикатор за промяна в обществените нагласи. С Наредба № 13 от 21.09.2016 г., в сила от 11.10.2016 г., се определя държавният образователен стандарт за гражданското, здравното, екологичното и интеркултурното образование. Важна особеност за него (възприемана като основен аспект на промяна) е, че той се разглежда като *интердисциплинарен комплекс*, насочен към придобиване на социални, граждански и интеркултурни компетентности и на компетентности, свързани със здравето и поддържането на устойчива околна среда. В предходните нормативни документи (Държавни образователни изисквания за учебно съдържание) гражданското образование се регламентира чрез интегриране на учебни предмети, които имат водеща роля в развитието на социалната култура на учениците. В Наредбата за ДООИ¹⁾, действаща до 2016 г., гражданското образование се разглежда като *интердисциплинарен елемент* на учебното съдържание по предмети, което всъщност го поставя в тясна подчиненост на всеки учебен предмет. В този смисъл, възприетият интердисциплинарен подход, регламентиран в образователния стандарт²⁾, е важна предпоставка за развитие на един от съвременните аспекти в училищното обучение. А именно: развиване на интердисциплинарни учебни области, разчупване предметността в училищното обучение. Приложен към „комплекса гражданско образование“, този подход разкрива възможността за изследване на даден проблем от гледна точка на множество познавателни перспективи, така че не само да се насочва и развива интересът, но и да се стимулира активността, да се представя ценностната ориентация на проблема и резултатът от решаването му. Разбирането на интердисциплинарното обучение в ДОО за гражданско, здравно, екологично и интеркултурно образование е в смисъла на процес на сближаване на познание, методи и похвати от няколко учебни дисциплини в една познавателна дейност с ясна цел – решаване на реален образователен казус, проект и ситуация. Той може да се интерпретира като фундаментален спрямо начините за постигане на знанието, като условие за активно учене и активно познавателно участие. Обобщено може да се твърди, че в ДОО за гражданско, здравно, екологично и интердисциплинарно образование се очертава тенденция от интегриране на учебните предмети към интердисциплинарна учебна област, а оттук и очертаване на нови аспекти в парадигмата на училищното обучение.

Изграждането на *компетентности* е основната цел на интердисциплинарния комплекс по гражданско образование. В основата на ДОО са зададени фундаменти като: автономия, активност, ценности, културна идентичност, доброволност, култура, съзнание, инициативност, критичност, конструктивни взаимодействия. Положени в спецификата на гражданското, здравното, екологичното и интеркултурното пространство,

те развиват целта като интердисциплинарна таксономична компетентност-на структура. А самата цел е натоварена с дейността основа на социално-то познание: отговорност за поведението, подбор на информация, социална чувствителност и критичност, позитивна образователна среда, диалог, среда, освободена от агресия, споделена отговорност и др. Чрез изброените акценти се очертават перспективите на едно по-активно социално образование и възможностите за неговото случване. Важен аспект, който се откроява в компетентностния подход на разглеждания ДОС, е стимулирането, мотивирането към активност и излизане от формата на пасивност и незаинтересованост към проблемите от страна на учениците. Още в чл. 6 от Наредбата³⁾, ал. 3 се определя, че това образование се постига чрез дейности по обща подкрепа за личностно развитие. Ясно се регламентира ученическото самоуправление като една от водещите форми за упражняване на модели на поведение и развиване на активни и положителни нагласи към институциите; ритуализацията, символите и традициите са открити като модел на институционална възпитателна и образователна политика. Доброволчеството и различни кампании, наставничество и лидерство, посредничество са нови ключови аспекти, въведени в разглеждания държавен образователен стандарт. Развиване на компетентности чрез участието в подобни форми на гражданска активност са свързани с възпитаване в ценности, уважение, благородство, благодарност, зачитане, съпричастност. Уменията за водене на межкултурен мирен диалог се регламентират чрез редица межкултурни извънучилищни форми за съвместна дейност. Развиването на подобни умения е от особено значение днес, когато миграционните и бежанските потоци стават част от ежедневието на обществата. Необходими са компетентности за ориентиране в комуникационни и поведенчески модели на поведение, използвани от представители на различни култури, и умения в това множество да се опазват човешките норми. Рамковите изисквания за развитие на компетентностите са заложили в области на компетентност. Основни аспекти, в които се развива компетентността независимо от спецификата на модула, са свързани с развитие и управление на емоционалната интелигентност, изразяване на чувства, умения за конструктивен коментар, анализ, аргументиране, оценяване и самооценяване, развиване на умения за взаимодействие с други културни общности, управление на свободното време. Важен аспект, регламентиран в държавния стандарт, е развиването на умения за различаване, отказване и избягване на застрашаващи живота, здравето и сигурността поведения. Важна личностна компетентност е и тази за управление на поведението в различни ситуации и емоционални състояния. Ученикът се упражнява да различава рисковото от нерисковото поведение и да не предприема поведения, водещи до опасност за него.

В приложение № 5 към чл. 11, ал. 3 към ДОС за гражданско образование са предложени теми, които да залегнат в тематичното разпределение на класния ръководител. Темите като „Превенция на насилието“, „Справяне с гнева и с агресията“, „Мирно решаване на конфликти“, „Превенция на тероризма и поведение при терористична заплаха; киберзащита“, „Превенция и противодействие на корупцията“ и др. са нови, актуални, пряко произтичащи от потребностите на съвременното общество. За начален етап са заложили задължителен минимален брой – един час, но учителите биха могли да разработят модули за доразвиване на тематиката и развиване на превантивна образователна дейност. Факт е обаче, че началните учители нямат фундаментална подготовка в тази тематична област, а по скоро спорадична медийна рефлексивност. Всички тези основания – нормативност и педагогическа компетентност, аргументират актуалността на проблема.

Съвременните аспекти на гражданското образование изпълняват демократизиращата и социалната функция на образованието; очертават коловозите за развиване на умения, необходими за самия живот; имат надстроечна функция спрямо общия фундамент на гражданското познание.

В разглеждания ДОС се определят нови и доказано работещи съвременни форми и начини за достигане на определената цел. Регламентираните учебни форми – самостоятелен учебен предмет (чл.7), самостоятелни избираеми модули (чл.9), интердисциплинарни програми, проекти или дейности по избор на учителя (чл.10), заниманията по интереси (чл.12), сами по себе си иновират върху постигането на целта и предполагат иновационни дейности. Зададеният иновационен формат на дейностите и темите е пряко свързан с актуални и значими за обществото днес проблеми. С него се цели развиване на определени чувствителности и нагласи към света – такива, които биха помогнали на ученика да се впише ценностно, да владее езика на мира, не на омразата, да е диалогичен, а не радикален, да умее да ползва конструктивно, а не деструктивно познания за света и обществото.

Трите изведени основни аспекта – *интердисциплинарен, компетентностен, тематичен*, оформят проблематиката и рамката, върху която комплексът гражданско образование ще гради бъдещите си съдържателни полета. В следващите редове се прави опит да се изведат базисно съвременни аспекти на гражданското образование, очертани от социалната и демократизиращата функция на образованието.

Аспект: Развиване на социални умения

Развиването и овладяването на социални умения със сигурност се очертават като водещи в съвременните аспекти на гражданското общуване и образование. Много са примерите в българското училище за прилагане

на неефективни поведения в проблемна ситуация и широките последствия от това. В съвременните аспекти на гражданското образование социалните умения се разглеждат като поведения, ефективни в ситуации на социално-педагогическо взаимодействие. Това са умения за общуване, въздействие и взаимодействие със съученици, педагогическа колегия и всички, свързани в образователното и социално пространство на училището, като се избягват конфликт и социална дисхармония. Спецификата на социалните умения, развивани в училищна среда, е свързана с взаимодействия между ученици, съученици, учители, представители на различна семейна и религиозна култура и различни социални норми; между ученици, съученици, учители, живеещи в различни социални среди и със силно разделителен икономически фактор между семействата си. Този дисбаланс насочва към откриване на подходящия начин на поведение или последователност от поведенчески реакции. Ето защо развиването и управлението на социалните умения в училищна среда придобиват водещо значение за безконфликтно общуване между подрастващите в класните стаи и извън тях. Развиването на подобни социални умения е гарантирано преодоляване на агресията в училище и на агресивните модели на поведение извън стените му. Възможностите, които определя ДОС, са в широки образователни граници и времетраене, така че това обучение – за развитие на социални умения, да не е спорадично, а да се планира и реализира в пълнота и качество през целия цикъл на училищното образование. Социалните умения не са умения, които се учат, те се разбират, развиват, упражняват, имитират, утвърждават и оличностяват в процеса на психопедагогическото развитие на личността. В педагогическите граници част от социалните умения могат да се дефинират и очертаят по следния начин.

– *Асертивността* е форма на поведение за изразяване на чувства, отстояване на личностна позиция, без да се отхвърля тази на други. В педагогическото общуване тя се проявява във всички нива на взаимодействие – чрез наблюдение и разбиране, упражняване и развиване до превръщане в полезно качество на личността.

– *Емпатията*, като разбиране и съпреживяване на гледни точки, без да се изисква съгласие; умение за поставяне на мястото на другия, за да го разбереш най-добре, в педагогическото общуване се развива чрез контролирани взаимодействия, симулации и казуални роли. В йерархическо отношение емпатията надгражда асертивността чрез дейностната си същност.

– *Слушането* е умение, изискващо разбиране и внимание, знаейки другият какво се опитва да каже, както и казвайки, че посланието е разбрано. Тук важна опора са активното слушане и позитивната нагласа на субекта към/във комуникационната среда. В своята специфика слушането обхваща

и емпатията, и асертивността като съществени компоненти на личностно поведение в позитивната комуникация.

– *Дефиниране на проблем* е умение за анализ на ситуацията, вземане под внимание на факти, чувства и потребности, важни за разглежданата ситуация. Умението да се дефинира проблем и да се търсят обективни причини за решаването му, е умение, което изисква планомерно и дългосрочно педагогическо планиране. Въвличане на учениците в разнообразни ситуации и морални дилеми още от най-ранна детска възраст. По своята същност дефинирането на проблем не съдържа в себе си задължително асертивността и емпатията, но има силно комбинативен характер спрямо тях. Паралелното развитие на тези три съдържателни характеристики на социалните умения очертава умения за качествено проектиране на поведение в дадена ситуация (необходимо за ефективно включване в педагогически симулации).

– *Преценка на решенията* е анализ на последствията на всяко решение. В йерархията на разглежданите социални умения то най-логически надгражда уменията за дефиниране на проблем. Но в цялостната структура негови проекции могат да се изведат и от личностните качества емпатия и асертивност.

– *Преформулиране* на агресивни послания е умение да се преведе посланието на „другата страна“ в позитивно послание, така че да се реши спорът, да се разберат мотивацията и действията на отсрещната страна.

– *Преговорите* са част от социалните умения, които се характеризират като процес за изграждане на отношения, творчески споделят процес за решаване на проблем.

– *Посредничеството* е част от социалните умения, за което е характерно добронамерена намеса в спор на неутрална трета страна, която цели да подпомогне страните доброволно да постигнат взаимно приемливо решение на проблемите. Педагогическото общуване в посредничеството предоставя повече ресурси за решаване на проблема и организира добронамерена комуникативна среда.

В конфликтологията изброените социални умения се разглеждат като техники за решаване на конфликти. Тук обаче те придават детайлна структура на педагогическия конструкт на социалните умения. Умението да се преведе едно агресивно послание в конструктивна диалогична реч, да се поемат роли на медиатор в преговорни или конфликтни отношения или роли на посредник като трета страна, фактологически извеждат ново ниво в йерархията на социалните умения. Ниво, свързано с осъзнатост, отговорност, лидерство, изразяване на конструктивно мнение. В това ниво могат да се разглеждат такива умения като: израз на оправдано недоволство чрез демонстриране на уважителни към другите негативни чувства и емоции;

умението да се казва „не“ и да се отстоява позицията на конструктивно несъгласие; извинения или признаване на незнание.

В своя програма за развитие на социалните умения психологът Стивън Ашър разработва четири главни взаимодействиящи си концепции, чрез които се развиват подобни умения.

– *Игра* – под формата на игра се активизират участието, приобщаването, насочва се вниманието към дейността.

– *Общуване* – основният акцент се развива в разговора с другия до теб, обсъждането, задаването на въпроси за играта и играчите в нея. Много важен елемент на този етап е намирането на алтернативни начини за избягване на обиди/спор и откриване нови неагресивни форми за реагиране.

– *Сътрудничество* – включване на идеи за споделяне и решаване на конфликти, предложения за търсене на изход, ако в играта възникне проблем или на алтернатива, когато има несъгласие.

– *Оценяване* – участниците се научават на позитивна подкрепа и оценяване, научават, че подкрепата е израз на доброжелателство и може да бъде нещо забавно и приятно.

В обобщен смисъл, може да се каже, че развиването на социалните умения в училищна среда трябва да води към себеутвърждаване на учениковата личност. Към създаване на такава физическа и психопедагогическа среда, в която уменията за свободно изразяване, задаване на въпроси, прекодиране на вербални и невербални послания, представяне на силните страни, на критично отношение са не само позволени, но и високо оценявани и стимулирани. От нов тип са и педагозите/учителите, подкрепящи и професионално обвързани с подобен модел на обучение и споделяне на знанието. Отправна точка в педагогическото взаимодействие тук се явява разбирането, че ученикът е равностоен събеседник, че учителят е необходимо да предоставя алтернативни начини за представяне, разбиране и усвояване на знанието и формиране на компетентности.

Аспект: Умения за разпознаване и превенция на терористични действия и заплахы

Социалните основания на проблема са тясно свързани с глобалните геополитически промени в обществата днес – сблъсъци на култури и опити за надмощие, анексиране на територии, борба с тероризъм, непознат досега на по-възрастните поколения, хибридна война, необходимост от превенция към наркозависимост. Социалните аспекти очертават една нова педагогическа реалност, в която образователните модели са свързани, от една страна, със задължителните учебни знания, а от друга – с онази променена социална функция на българското образование, която трябва да се задейства превантивно и пропедевтично. В съвременните общества

ясно и видимо се зараждат нови движения, миграции, различни видове общуване и разбиране на фундаментални истини. На фона на очертаната широко проблемна геополитическа обстановка гражданското образование следва да развие нова тематична систематика, да разшири проблематиката, с която борави, и целите, които следва. В съвременния глобален свят тероризмът, като форма на поведение и на действие, вече представлява голяма заплаха за сигурността и живота на обикновените хора. Постепенно медийното пространство се изпълва с новини за терористични действия в различни европейски страни. В ежедневието на гражданите се установява една паралелна екстремна реалност, с която те заживяват. И именно тези нагласи би било важно да се изпълнят с познавателно съдържание, да се формират в умения за разпознаване и превенция на подобни актове и дейности. От социалната функция на образованието: да бъде отражение на обществените нагласи и потребности, произлиза и актуалността в темите на гражданското образование да се разработи проблематиката, така че да е достъпна, разбираема, неплашеща и вярна за ученици, учители, родители и всички заинтересовани в системата на образованието. Досега в българското гражданско образование липсват тематични области в тази насока, а новото ни поколение вероятно ще се наложи да живее и да противодейства именно на подобен вид дестабилизиращи действия. Образователната превенция е една от важните насоки, чрез която подрастващите ще получават знания, ще формират умения и нагласи. Днес терористичните групи търсят свои съмишленици именно в лица, които са с образование над средното ниво, специалисти в собствената си професионална област (но останали ценностно и религиозно неориентирани, разочаровани и нереализирани). Иначе казано, една от новите цели на гражданското образование е да развива и формира такива нагласи у младото поколение, които да насочват към конструктивно, стабилизиращо и хуманно-ценностно поведение и акцентът в познанията да е върху аксеологическата им ценност. Една такава тенденция би минимизирала деструктивното приложение на познания, би дала шанса да се избегнат политическа и религиозна радикализация, свързани с обговаряне на младите за включване в терористични действия.

В Стратегията за противодействие на радикализацията и тероризма (2015 – 2020) на Министерски съвет се посочва, че „отговорностите и дейностите по превенция и противодействие на радикализацията следва да бъдат *постепенно интегрирани в ежедневието на работата на служителите „на първа линия“*. Потенциалният ефект от този процес е увеличаване на вероятността за ранно идентифициране на радикализирани или уязвими елементи в обществото. Създаване на условия за ангажиране на нови актьори в тези усилия както в държавните институции, така и от неправителствения и частния сектор. Превенцията и противодействието на радика-

лизацията и тероризма се разглеждат чрез мултиинституционален подход. Търси се взаимодействието с представителите на граждански и съсловни организации, неправителствени и частни организации, в т.ч. религиозните и общностните лидери в квартала. Процесът е насочен към изграждане на работещи механизми за сътрудничество и диалог; разработване на механизми и индикатори за идентифициране, наблюдение и оценка на рисковете от радикализация на определени сегменти в обществото; изграждане на система за ранно сигнализиране чрез водеща роля на служителите в непосредствен контакт с рискови групи от населението, т.нар. *служители на първа линия – полицаи, учители, здравни, социални работници*. Важно място в Стратегията е отредено на изготвянето на специални програми за противодействие на радикализацията в нейните различни форми. Програмите се изготвят съвместно с неправителствените организации, религиозни и етнически общности и са насочени както към преодоляване на уязвимостите на определени лица и групи, така и към противодействие на различните екстремистки идеи и проявления, в т.ч. расизъм, ксенофобия, престъпления, извършени от омраза, и др. Ясно са подчертани нуждата и значението от целево обучение и повишаване на знанията и уменията на служителите „на първа линия“, в т.ч. учителите. Съвременните аспекти на гражданското образование са различни в тенденциите, заложили като основи на превенцията на радикализма и тероризма. А именно: развиване у подрастващите на критично мислене и преценка чрез образование, възпитание, спорт; повишаване на осведомеността им за демократичните ценности и предлагане на алтернативни ролеви модели; перспективи за развитие и поле на действие и реализация. Противодействие на екстремистка пропаганда, идеи и механизми се достига чрез образователно комуникиране и изразяване на контрааргументи и позитивни послания във взаимодействие с неправителствени организации и медиите. Минимизирането на предпоставките, създаващи благоприятна среда за проникване и възприемане на радикални и екстремистки идеи и убеждения, е свързано основно с образоваността на подрастващите и позитивните послания, които те овладяват като модели на комуникация; със стимулиране на културен междуетнически и междурелигиозен диалог и толерантност, както и по-ефективни усилия по отношение осигуряване на социално равенство и социално включване на уязвими групи (вкл. имигрантски общности). Както казва един от президентите на България „тероризъм има там, където образованието се е провалило“⁽⁴⁾. Педагогическият контекст на посланията, заложили в разглежданата Стратегия, очертава възможността за подобно образование чрез *игри*, в които приобщаването е форма на общуване; чрез *общуване* – за развитие на умения за водене на разговори, задаване на въпроси (и в екстремна, межкултурна и междурелигиозна ситуация);

чрез *сътрудничество* – развитие на умения за решаване на конфликти и намиране на алтернативни/няколко решения; *оценяване* – развитие на умения за разбиране гледната точка на другия и конструктивна подкрепа.

Аспект: Превенция на престъпността

През последните години престъпността се характеризира с негативна динамика в количествени и качествени параметри, за което до голяма степен допринасят кризисните процеси в сферата на икономиката и социалния живот. В динамиката на престъпността се забелязва тенденция към нейното увеличаване в училищна възраст. Поради тези причини следващият важен за гражданското образование аспект е превенцията чрез развиване на умения у младите хора да се разграничават и да намират конструктивни лични предпоставки, за да не участват в подобни деяния. В този смисъл, образоването на учениците за законовата рамка, видовете, формите и тенденциите в престъпността е работеща стратегия за превенция на престъпните деяния и намерения. Важен елемент на превенцията е тя да бъде развивана като теми и практически упражнения в училищното образование. Учениците да бъдат осведомени за различни форми на престъпления, за ролите на жертва и насилник, да усвояват стратегии и подходи за избягване на съучастничества и отхвърляне на престъпните деяния.

В криминологията при разглеждане на превенцията на престъпността се използва понятието антисоциална насоченост. С него се обозначава началото на процеса на деформация в нравственото и правното състояние на личността. Антисоциалната насоченост е съвкупност от деформирани възгледи, ценности, навици и възникналите на тяхна основа деформирани потребности, мотиви и цели. Важен факт, изведен от криминологията, е, че началният период за антисоциалната насоченост е 10-годишна възраст. В аспекта на педагогическия анализ – началото на този период е свързан с учениците от III – IV клас. Ето защо е актуално и належащо въвеждането на нови модели и теми в образованието за гражданство. Процесът на антисоциална насоченост протича сравнително бавно, което дава възможност да се откриват белезите, симптомите и ученикът да се включва в различни превантивни форми и групови социални роли. В този смисъл, трябва да се знае от педагозите, че критичният период/предкриминалният винаги е преди първото престъпление. Много важно е тези ранни признаци да бъдат „уловени“ от учители, психолози, педагогически съветници, за да се рефлексира в зоната на близкото развитие в социално-ценностната сфера. Педагогическата и психологическата *превенция* са свързани с въздействие върху факторите с цел да се предотврати престъпността. Едно от най-характерните престъпления, извършвани от ученици в начална училищна възраст, е престъплението хулиганство⁵⁾,

както и извършването на деяния в по-леката му форма. Проблемът за хулиганството никога не е бил така актуален, както сега, тъй като вече е налице пряко и непосредствено застрашаване на живота на участниците в различни спортни клубове, агитки, а не са изолирани случаите и в класните стаи. За съжаление, хулиганството става модел на подражание все повече сред подрастващото поколение. През последните години хулиганството се проявява с разнообразни форми, които са следствие на променената култура, среда и динамичен начин на живот. Превръща се в сериозен обществен фактор, който дестабилизира социалната устойчивост на обществото. То се явява като една от противообществените прояви с най-висока чувствителност от страна на обществото, което, от своя страна, налага изготвянето на работеща образователна стратегия за борба с това противообществено явление. Хулиганските прояви са непристойни действия, изразяващи се в незачитане и неспазване на установения ред и морал в обществото. Хулиганството, като антисоциално явление, се проявява чрез действия, които по своята същност са насилствени независимо от вида агресия, в който са реализирани – физическа или вербална. Определяща черта на формите им на проявление е ситуативният им и импулсивен характер. Хулиганските прояви се отличават с възникнал внезапно, често неконкретизиран умисъл, поради което често изглеждат безмотивни. Типична криминологична характеристика на хулиганството е проявлението му в сферата на прекарването на свободното време. От този факт произлиза и значимостта на проблемите, разглеждани в педагогиката на свободното време. Основен акцент в нея е рационалното използване на времето от подрастващите. А да прекараш времето си разумно (рационално), означава да го планираш така, че да постигнеш целите си, да се занимаваш с дейности, които те доближават до целите ти (Rafoni, 2007). Свободното време, от гледна точка на педагогиката, е труден проблем, защото засяга сфера на дейност, в която учениците сами трябва да определят как да използват и с какво съдържание (дейности) да запълнят свободното си време. И в този смисъл, подрастващите научават ситуативно от обществото, от обществения ред, от спазването/не на холистични принципи много повече, отколкото очакваме. Именно тук е и водещата роля на гражданското образование – да използва интердисциплинарната си методология за конструиране на социални експерименти, въвеждане в реални симулации за развиване на умения, като целенасоченост, воля, увереност, устойчивост, отговорност. Поведението през свободното време има такъв характер, че често пъти се провежда в зависимост от конкретните условия и ситуации, а не според разбиранията за неговото рационално използване. Предполага свободен избор на дейности, които могат да имат насоченост към конструктивизъм – съзидателна, жизнена дейност,

или към деструктивизъм – девиации, маргинализация и десоциализация. В структурите на МВР се развиват дейности като контрол и пресичане на престъпността, но в образователното пространство е приемливо да се организират дейности за превенция, като игри, казуси, симулации, контролирани социални експерименти, съобразени с възрастовите особености и спецификата на редица социални и обществени фактори, така че да се развиват умения за конструктивно реализиране на свободното време. Педагогическата превантивна дейност цели още и намаляване възможностите ученикът да стане жертва на престъпления. Основните групи и лица в риск в училищна възраст са деца, лишени от родителски грижи; деца – жертви на домашно насилие; деца с увреждания; деца от маргинализирани групи. Тази дейност се осъществява в сътрудничество с неправителствения сектор и широк кръг от институции. Субекти с компетентност в областта на превенцията на престъпността в Република България са редица институции и неправителствени организации, към които училищните екипи могат да се обърнат за сътрудничество. В Република България съществува система с многобройни държавно-обществени органи с компетентност по въпросите на превенцията. Всеки от тях съобразно своите специфични правомощия осъществява и изпълнява специфична дейност по отношение на превенцията на престъпността.

– *Министерски съвет* – управлява цялостно тази институционална система както на централно така и на местно ниво. Той провежда ресорните и съвместните политики за превенция на държавата. Местната администрация – на териториално ниво.

– *Съвет по превенция на престъпността* – той е координиращ орган на всички останали. Създаден е на основата на държавно-обществена консултативна комисия. Изпълнява аналитични, консултативни наред с координационни функции. Анализират се информацията относно причините и условията за престъпността и начините за тяхното отстраняване и ограничаване. Изготвяне на приемане на нови нормативни актове, за годишни планове и програми за превенция, взаимодействаща с останалите органи. Осъществяване на международно сътрудничество. Европейска мрежа за превенция.

– *МВР* – дейности, свързани със защита на правата и законните интереси на гражданите за защита на национална сигурност и обществен ред. Превенцията е една от водещите дейности.

– *Министерство на труда и социалната политика* – провежда държавна политика в областта на доходите. Агенция за социално подпомагане – чрез предоставяне на социални помощи.

– *Министерство на младежта и спорта* – провежда държавна политика в областта на младежта и спорта – осмисляне на свободното време.

– *Министерство на образованието и науката* – провежда държавна политика в областта на изграждане, възпитание, образование, обучение.

– *Министерство на здравеопазването* – програми за ограничаване от алкохола, наркотиците. Над 10 % от извършителите са били под въздействие на алкохол.

– *Държавна агенция за закрила на детето* – разработва програми (национални и регионални) за намаляване на детската виктимизация.

– *Централна комисия за борба с противообществените прояви на малолетни и непълнолетни лица (ЦКБППМН)*.

– *Национална комисия за борба с трафика на хора*.

– *Неправителствени организации* – осъществяват граждански мониторинг, проекти, планове и други агенции.

Аспект: Превенция на наркозависимости

Активната превенция, така както се разбира в настоящото изложение, се съотнася с организиране на физическата и психологическата среда, в която учениците прекарват учебното и неучебното си време. Архитект на тази среда е един по-широк социално-педагогически екип, в който са включени родители, учители и представители на отговорни институции. Организирането и финансирането на планирани, целенасочени дейности, включеността на учениците в редица дейности и надграждащи практики изграждат разбирането за активна превенция.

Успешната превантивна програма предлага ситуативни модели за вземане на решение, отстояване на позиция и справяне в конфликтни ситуации, справяне с гнева. Насочена е към развиване на емоционална интелигентност – зачитане, изразяване и управление на емоциите. Защото в повечето случаи, когато се заговори за превенция на наркотици и алкохол, у подрастващите се формира зависимост от страха и забраната, а не информираност и здравословен устойчив избор; формира се зависимост от общественото мнение или мнението на лидера, а не лична отговорност за живота. Тя е насочена не само към учениците, като основен субект на възпитателно взаимодействие, но и към родители и учители. Трите основни субекта в подобна програма следва да са и трите отговорни групи: родител – ученик – учител. Дейностите се планират йерархично развиващо и са съобразени с възрастовите характеристики на учениците. За начален етап са важни подобна информираност и превенция, защото именно в тази възраст малките ученици попадат в зависимост и поведенчески влияния, податливи са да следват модели на поведение от по-големите „бабковци“. А и много често семейната среда провокира модел на поведение за алкохолни злоупотреби. Много малка е крачката от алкохолната към наркотичната злоупотреба. Поради това активната превенция на зависимости в начален етап е необходим елемент от здравното и гражданското образование.

За правилното реализиране на подобна програма е необходимо провеждането на допълнителни квалификации с учители, така че в начален етап училището да разполага с поне един квалифициран учител в тази проблемна област. Защото възрастовите особености на учениците от начален етап изискват специфични методи, методологии, педагогически ситуации, казуси и симулации за развиване на личностни умения. Досега подобни превантивни програми се провеждат в прогимназиален и гимназиален етап, а учениците от начален етап остават извън целевата група на превенцията. Педагогическата квалификация на началния учител за работа в областта на превенцията може да бъде насочена към задълбочаване на съществуващите и придобиване на общи и специфични познания, свързани с разпознаване на отделните видове наркотични вещества, с категориите престъпления с наркотични вещества и тяхното противодействие. Усвояват се знания за характерни особености на противодействието на престъпления с наркотици; ангажираните държавни и неправителствени органи и институции. Задачите на подобен вид обучение са свързани с придобиване на знания за българските и международните нормативни актове, свързани с противодействието на престъпления с наркотични вещества; придобиване на теоретични знания и практически умения за разпознаване на влиянието на различни видове наркотични вещества. Запознаване на обучаемите със специфичната терминология, използвана в сферата на превенцията на престъпления с наркотични вещества. Придобиване на теоретични знания във връзка с конкретните наказателноправни норми и изграждане на практически умения за правилно реагиране в критична ситуация.

Обобщение

Същността и целите на интердисциплинарния комплекс по гражданско образование са насочени към придобиване на социални, граждански и интеркултурни компетентности; на компетентности, свързани със здравето и поддържането на устойчива околна среда. Формирането на гражданско съзнание и добродетели е водеща цел в интердисциплинарния комплекс. Обвързани с проблемите и заплахите в днешното неустойчиво на ценности време, те придобиват конкретен и целенасочен смисъл в съвременните аспекти на гражданското образование. Изключително трудно е да се развиват добродетели и интеркултурност в ситуация на престъпност и терористични атаки; изключително трудно е да се говори за мотивиран избор без изграден ценностен и здравословен фундамент към злоупотреба с алкохол и наркотични вещества. И затова развитието на личностни умения за позитивно взаимодействие е първият модулен формат за развитие на учениковата личност чрез спецификата на гражданското образование. Позитивното общуване се изгражда чрез редица още умения, като емпатия, асертивност, съпричастност, но и чрез умението да

отстоиш себе си. Упражняването и развиването на подобни умения в контролирана педагогическа ситуация, приложението и преживяването им в рефлексивна симулационна дейност е осигурена възможност ученикът да се изразява емоционално, да упражнява контрол върху емоциите си. При овладяване на емоциите си той ще съумява да взема самостоятелни решения относно своето развитие.

Широкият интердисциплинарен обем на държавния образователен стандарт по ГЗЕИО⁶⁾ предоставя възможности за педагогическо разработване на проблемите за тероризъм, престъпления, зависимости. И не защото са „модерни“ и медийни теми, а защото така се изпълнява една от основните социални функции на образованието – образователна рефлексия и превенция върху социалните проблеми.

NOTES/БЕЛЕЖКИ

1. Приложение № 4 към чл. 4, т. 4 Държавни образователни изисквания за учебно съдържание.
2. ДОС за гражданско, здравно, екологично и интеркултурно образование.
3. Наредба № 13 от 21.09.2016 г. за гражданското, здравното, екологичното и интеркултурното образование.
4. Плевнелиев, Росен. Из негово слово, 2015 г.
5. Думата „хулиган“ има английски произход. „Холигън“ е прочута в миналото лондонска фамилия, известна с грубостите си. „Хулиган“ е прозвище, което звучи отблъскващо, позорно, укоримо.
6. ГЗЕИО – Гражданско, здравно, екологично, интеркултурно образование.

REGERENCES/ЛИТЕРАТУРА

- Gyrova, V., Kolev, K. & Genova, V. (2002), *Nasilieto pri sportni proyavi. Kriminologicheski problemi i protivodeistvie*. Sofia: NIKK [Гюрова, В., Колев, К. & Генова, В. (2002), *Насилието при спортни прояви. Криминалогически проблеми и противодействие*. София: НИКК].
- Neminska, R. (2014). *Interdistsiplinarното obuchenie I – IV klas*. Sofia: Bukvite. [Неминска, Р. (2014). *Интердисциплинарното обучение I – IV клас*. София: Буквите].
- Neminska, R. (2015). *Simulatsionno-bazirano pedagogicheskoto obuchenie*. St. Zagora: Kota [Неминска, Р. (2015). *Симулационнобазирано педагогическо обучение*. Ст. Загора: Кота].
- Peichev, A., Nachev, I. (2002). Terorizum – factori i tendentzii. Sofia: *Voenen jurnal*, 5. [Пейчев, А., Начев, Й. (2002) Тероризъм – фактори и тенденции. *Военен журнал*, 5].

- Penkov, K., Ivanov, Hr. (2002). *Fenomenut "Futbolno huliganstvo"*. Sofia: Albatros [Пенков, К., Иванов, Хр. (2002). *Феноменът „Футболно хулиганство“*. София: Албатрос].
- Rafoni, M. (2007) *Upravljenje na vremeto*. Sofia: Menidjur [Рафони, М. (2007). *Управление на времето*. София: Мениджър].
- Stankov, B. (2008). *Maloletni, nepulnoletni, protivooobshtestveni proyavi, prestupleniya*. Plovdiv: Chernorizetz Hrabur [Станков, Б. (2008). *Малолетни, непълнолетни, противообществени прояви, престъпления*. Пловдив: Черноризец Храбър].

MODERN ASPECTS OF CIVIC EDUCATION IN THE BULGARIAN SCHOOL

Abstract. The current article is an experience that is more of a concern and responsibility. An attempt has been made to outline additional rows in the interdisciplinary standard "Citizenship Education". The problems that are being addressed arise from the contemporary geopolitical situation in European countries, from the fact that the young generation can become a hostage to a non-buddy future if it is not timely. Focused not on the threat and the fear but on the risk and the responsibility to his life. The present study examines contemporary issues that can be addressed by the tools of civic education. Such issues related to the prevention of the student's personality about threats such as terrorism, crime, aggression, drugs and others. The purpose of the exhibition is to extend the educational background of pedagogical specialists so that pedagogical teams organize such training. To outline the pedagogical projections of a future preventive education in the Bulgarian school. Theoretical learning modules are presented to expand the foundation of pedagogical competence. State Education Standard is seen as an interdisciplinary complex; Technologically it is also approached interdisciplinary – through an interdisciplinary pedagogical team; Interdisciplinary themes, methods and technologies.

✉ **Dr. Rumyana Neminska, Assoc. Prof.**

Faculty of Education
Trakia University
Stara Zagora, Bulgaria
E-mail: neminska@abv.bg

✉ **Ms. Iлона Sulichka**

Academy of the Ministry of Interior
Plovdiv, Bulgaria
E-mail: sulichka@abv.bg